

SEVİNÇ ÇOKUM'UN ROMANLARINDA TARİH

HISTORY IN SEVİNÇ ÇOKUM'S NOVELS

Sema UĞURCAN*

Öz

Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı*, *Lacivert Taşı*, *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün* gibi romanlarında, tarihi, atmosfer olarak kullanır. *Bizim Diyar*'da Balkan Savaşı ile Rumeli'deki toprak kaybını ve bir ailenin kayıplarını anlatır. *Hilâl Görününce*'de Kırım Harbi sırasında Kırımlıların başına gelenler söz konusudur. *Ağustos Başağı*'nda Söğüt halkının Milli Mücadele'ye katılımını dile getirir. *Lacivert Taşı*'nda bir ailenin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Sirt/Tillo'da başından geçenleri anlatır. *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de Kırım Hanı Kırım Giray ile Leh kızı Maria'nın aşklarını, dönemin tarihî-siyasî olayları ile birlikte işler. Bu romanlarda Kırım Giray gibi tarihe geçmiş bir kişiliğin içindeki insanı ortaya koyduğu gibi tarihin yönlendirdiği olayların görgü şahidi kahramanlar yaratır. Makalede romanlar tarihi aksettirmeleri açısından tek tek incelenecek, tarihin oluşmasına yol açan meselelere, karakterlere, motif ve ayrıntılara temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sevinç Çokum, tarihî roman, savaş.

Abstract

Sevinç Çokum uses 'history' as an atmosphere in her novels such as *Bizim Diyar*, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı*, *Lacivert Taşı*, *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*. In her novel *Bizim Diyar*, she narrates the loss of territorial land in Rumelia and the casualties within a family during the Balkan War. The theme of *Hilâl Görününce* is related to the incidents that the Crimean people dealt with during the Crimean War. She expresses the participation of the people of Söğüt in the National Struggle in *Ağustos Başağı*. In *Lacivert Taşı*, she narrates the incidents a family experienced in Sirt/Tillo in the first quarter of the 20th century. She describes the love between Kırım Giray, the Crimean Khan and Maria, a Polish girl, along with the historic-political events of the period. In these novels, she reveals the humane in a historical personage like Kırım Giray and further creates the heroes witnessing the events of the history. In this article, the novels will be examined one by one in terms of their historic reflections and the issues, the characters, the motives and the details leading to the formation of history will be touched upon.

Keywords: Sevinç Çokum, historical novel, war.

* Prof.Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (sugurcan@marmara.edu.tr)

Giriş

Romancı, hikâye yazarı Sevinç Çokum beş romanı; *Bizim Diyar*, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı*, *Lacivert Taşı*, *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de tarihî kabul edilebilir. Sevinç Çokum, tarihe çeşitli sebeplerle gider. Bu sebeplerden biri aile büyüklerinin anlattıklarını romanlaştırma çabasıdır. Balkan Savaşı sırasında Rumeli'nin tarihine gitmesinde, ailesinde bu savaşta göçmüş Rumelililer olmasının, Kırım tarihine gitmesinde eşinin ailesinin Kırım göçmeni olmasının etkisi vardır. *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de yeniden Kırım tarihine gitmesinin esas sebebi, tarihte ayrıntıları çok belirmemiş bir aşkı hayal etmek istemesidir. Sevinç Çokum, *Lacivert Taşı*'nda yine ailesinin bir kolunun hikâyesini anlatmıştır. Yakın tarihimizin temel meselelerine giden yazarın İstiklâl Savaşı'ndan ilham almaması düşünülemez. Yazdıklarının tarihî konulu olmasına yetecek bir uzaklıktan olaylara bakar. Ele aldığı dönemler 1760'lı yıllar, 1853-1856, 1919-1922 ve XX. yüzyılın ilk çeyreğidir. Bu romanlarda işlediği Kırım Savaşı, Balkan Savaşı, İstiklal Savaşı gibi olaylar, tarihî dönüm noktalarıdır. Bu olayların kişinin hayatına verdiği yeni istikametler romanın konusunu teşkil eder. Yazar kahramanları tarihin görgü şahidi yapmak şeklinde bir teknikten hareket eder. Sevinç Çokum'un tarihî romanları tek tek ele alındığında şöyle bir görünüş arz eder:

Bizim Diyar (1978)¹

Tarihî roman sahasında Sevinç Çokum'un ilk eseri *Bizim Diyar*'dır. Balkan Savaşı sırasında Rumeli'den göçü anlatır. Eserde Abdülhamid dönemi, Meşrutiyet dönemi, Balkan Savaşı yılları ve Cumhuriyet'in ilânına kadar geçecek olan tarihî-siyasî olaylar söz konusudur. Yazar Bahtin'in ifadesiyle bir kronotop çizer.² Rumeli'nin Usturumca, Selânik şehirlerinde ve İstanbul'da, yukarıda saydığım tarihî dönemleri ele alır. Bir ailenin şahitliğinde Abdülhamid'e muhalif hareketler, Meşrutiyet'in ilânı, Balkan Savaşı göçü ve Cumhuriyet'in ilânı gibi olayları işler:

Makedonya meselesi, Abdülhamid döneminden beri birkaç nesil Türk aydınının kalbinin yarasıdır. Makedonya'nın Balkanlıların eline geçmesiyle bu yara iyice kanayacaktır. Ali Bey'in ailesi Usturumcalı, kapılarında yüzlerce fakiri besler, topraklarında Sırp, Rum aylıkçılar çalışır hanedan mensubu bir ailedir. Ali Bey ve Gülsüm Hanım'ın Pembe, Asiye, Kerime, Rıfat adlı dört evladı vardır. Rıfat, Manastır'da Askerî idadiye, İstanbul'da Harbiye'de okur. Aile Meşrutiyet ve Makedonya meselesinin halli konusunda değişik fikirlere sahiptir. Aile reisi Ali Bey Abdülhamid hayranıdır. Rıfat ise Abdülhamid aleyhinde çalışanlar arasındadır. Baba-oğul münakaşasından ideal ile gerçek arasındaki çatışma kendini gösterir. Ali Bey, Osmanlı'nın padişah idaresi altında çok milletli yönetim taraftarıdır. Rumeli topraklarında bir harp çıkarsa Osmanlı'nın yıkılıp gideceğine inanır. Birinin tâbi olmasının gerektiği durumda, Hristiyan tebaa ile eşitliğin ancak

1 İstanbul: 2018, Kapı yayınları, 280 s. Yazıdaki alıntıların sayfa numarası bu baskıya aittir.

2 Bahtin, edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin için bağlantılılığına kronotop adını verir. ("Romanda zaman ve kronotop biçimlerine ilişkin sonuç niteliğinde kanılar", *Karnavaldan Romana*, çeviren: Cem Soydemir, hazırlayan: Sibel Irzık, İstanbul 2001, Ayrıntı Yayınları, s. 315-316.

bizim tarafın dil ve görgü değiştirmesiyle mümkün olacağını, bunun da yıkım olacağını söyler. Rıfat ise Osmanlı'nın hükmünün bu topraklarda artık geçmediğini, büyük devletlerin bizi suçladığını, Meşrutiyet ilân edilirse herkesin eşit olacağını, Osmanlı'nın hüküm süreceğini, toprağın huzurla sürölüp, köylerde korkusuzca barınılacağını söyler. Yazar Meşrutiyet isteyenlerin vatanperver duygularla yola çıktığını göstermek ister: "Ecnebi zabitlerin kol gezdiiği bu yerlerde Türklükten, sahipliğimizden söz edilebilir mi?" (s. 115) Enver, Niyazi gibi gerçekten yaşamış şahışlar, fiktif bir şahış olan Rıfat'ın arkadaşları olarak romana girer. Ali Bey-Gülsüm Hanım çiftinin küçük kızları Kerime, Namık Kemal'in şiirlerini ezbere bilir ve Enver'e gizli duygular ile bağlıdır. "Enver Bey hürriyeti getirecek. Yüreğimiz onun için çarpıyor." (s. 127) der. Yazar; önemli tarihî olayları-meseleleri başta sohbet şeklinde verdiği gibi Rus çarı Nikolay ile İngiliz kralı Edvard'ın Reval'deki görüşmelerini, bu görüşmeden sonra her şey olabileceğini onlara sohbet esnasında söyler. Rıfat rütbesini, üniformasını bir yana iter ve Niyazi gibi dağa çıkmaya karar verir. Ordu içinde ihtilal yapacak zabitlerin arasına katılacaktır. "Müfettişler, yabancı komiserler ve zabitler, valilerimiz Rumeli için oynanan oyunda el ele vermişlerdir." (s. 141) diyerek hepsini aynı kefeye oturtur. Ali Bey hürriyeti; kadının, kızın yüce yerinden indirilip ortalığa düşürölmesi olarak görür. Oğluna dağa çıkmakla düşmanın üzerine değil, kardeşin üzerine gitmekte olduğunu söyler. Gülsüm Hanım'ın gözü önünde Ali Bey oğluna silah çeker. Sonra kayınpederi olacak Rıza Hoca ise Rıfat'ın dağa gitmesini hoş görür. Rıfat, Niyazi'nin isteği üzerine, Radoviçe'de yaşayan halasının oğlu Agâh Bey'e sözünü dinletmeye gider. Orada ise baba Cemil Bey hürriyetçilerden yana, oğlu Agâh padişahtan yanadır. Cemil Bey Radoviçe köylülerini Kanun-ı Esasi'den, Meşrutiyetten, eşitlikten, kardeşlikten söz eder. Sözü Rıfat'a verir. Radoviçe Meşrutiyet isteyenlerin hâkim olduğu bir yer hâline gelir.

Ailenin küçük kızı Kerime'nin gözünden, Rumeli'de 1908 Hürriyet ilânının uyandırdığı akisler verilir. Kerime sevinirken, Ali Bey üzüntü ve öfke içindedir. İstasyonda Enver Bey'i karşılamaya gidenler arasında olan Kerime, Hristiyanlar ile Müslümanların kucaklaşmasına Selânik'te şahit olur. Hürriyetin Makedonya'da barışı getiremeyeceği, Hürriyet kutlamaları gününde Rıfat ile komiteci Mihail'in karşılaşmalarıyla sezdirilir. İkiisi de kin içindedir, ikisi de "elimi kolumu hürriyet bağladı" diye düşünür. Eylül ayında hürriyet sevinci ortadan kalkmıştır. Girit ve Bosna-Hersek elden çıkmıştır. Meşrutiyet'i isteyenler; idarecilerinin arasında eski dönemden kalanların olması, Meclis'te gayrı Müslimlerin bulunması, İttihat ve Terakki'nin karşısına Ahrar fıkrasının çıkarılması gibi pürüzlerin olduğu kanaatindedirler. Dönemin ileri gelen bir İttihatçısı olan Selanikli Haşim –aynı zamanda Rıfat'ın dayısıdır. – Rıfat ile konuşurken, gençlerin ihtiyaşlara ihtiyaçı olduğu, geçmiş olmadan geleceğe adım atılmayacağı şeklinde uzlaşma sağlamaya çalışır. (s. 160) Ali Bey ile Rıfat, Gülsüm Hanım'ın da araya girmesiyle barışırlar. Arkadan 31 Mart vakası olur. Rıfat ve eniştesi Ethem Mahmut Şevket Paşa ile İstanbul'a giderler. Abdülhamid'in halli Ali Bey'i yıkar. Devletin onsuz olmasını havsalası alamamaktadır. Karısı Selanik'te, yakınlarında olmasını sevinçli bir haber olarak verir. Ali Bey onu görmeye gider ama göremeyeceğini de bilir. Gölgesini görmek bile Ali Bey'e mutluluk verir. Bu şekilde Ali Bey, Abdülhamid'e ve eski zihniyete

duyulan saygıyı temsil eder. Abdülhamid Selanik’de bir köşke kapatılalı, Ali Bey de kendisini konağına kapatır.³

Enver ile hanedandan bir sultanın nişanlandığını, sultanın yaşının küçük olduğu için bekleyeceklerini, Kerime annesi Gülsüm Hanım’dan öğrenir. Buna üzülür ama Enver Bey’in saraylara lâyık olduğunu, milleti derleyip toparlayan olduğunu, ı ışık, hürriyet olduğunu düşünür. Haşim Bey, Kerime’ye Gökalp’in Turan şiirinden bahseder. Usturumca’da Neyzen Dede bilge bir ihtiyar olarak esere girer. Kerime ile aralarında manevi bir yakınlık başlar. Ata binip ovalar aşan, bilgisiyle etrafına yol gösteren Kerime, artık manevi bir pasiflik içindedir. Neyzen Dede ile konuşmadan hal diliyle anlaşmaktadır. Rıfat’ın evlere, orduya, meclise ikilik düştüğünü anlatması Kerime’nin boynunu bükür. Eserde, aydın kadın kimliğini ortaya koyar. Yazar Türk halkının politikayla çeşitli yönler ayrılmasını önce Ali Bey ve Rıfat ile vermişti. Meşrutiyet’in ilerleyen senelerinde iki hürriyet yanlısı, enişte Ethem ile kayınbirader Rıfat birbirinden ayrılırlar. Rıfat Ethem’i isyancı Arnavutların içinde yer alan halaskâr zabitlerden olmakla, Ethem Rıfat’ı yumuşamayan, gönül kazanamayan, akan suyu, göğün ışmasını görmeyen biri olmakla suçlar. Onların kavgası, temsili olarak Türkiye’yi idare edenlerin kavgasıdır. Ali Bey, “memleket sizin elinize kaldıysa yandık” sözlerini söyler (s. 177). Kerime Enver’i son olarak Trablusgarp savaşı arifesinde Selanik’te görür. Kerime ona, hürriyetin ansızın açılmış ve ellerini dokundurduğunda dökülmüş bir çiçeğe benzediğini ifade eder. Usturumca’da kendilerini yabancı gibi hissettiklerini, çan seslerinin, mekteplerde söylenen marşların bizim ince türkümüzü, yiğitlik türkümüzü işittiremez olduğunu ekler. Hürriyet Rumeli’de Türklerin hükümranlığını sınırlamıştır. İstanbul deyince mermer saraylar, Trablus veya Türkistan denince önüne dağlar dikildiğini söyler. (s. 185) Böylece hürriyetin Rumeli’ye özlenen barışı getirmediğini ifade eder. Bu dokundurmalı gerçekler karşısında Enver’in yüzü gölgelenir. Rıfat Zeynep ile evlenir ve arkasından Trablusgarp’a gider. Babası onu geçirir, düşmana karşı korumaya gittiği için annesi kıvanç duyar.

Balkan savaşı eşiktir. Usturumca’da kadınlar yara sarmak, mavzer tutmak isterler. Kerime, kileri, ambarı açmalı, dokumalı, örmeli, at-araba esirgenmemeli teklifiyle kadınların verici olmalarını ister. Ali Bey bir nutuk söyler, düşmanın öteye geçmesini engellemek gerektiğini belirtir. Savaş hazırlıkları vardır fakat eksikler tamamlanmadan Karadağ ile Sırp iner. Ethem Balkan savaşına katılır. Rıfat’tan söz edilmez. Yazar Ethem’in gözünden yenilgileri verir. Usturumca, Kumanova, Üsküp, Graçko, Manastır gibi şehirler, Sırlar, Bulgarlar, Karadağlılar gibi düşmanların odak noktalarıdır. Yazar Ethem’i bu savaşta, olan biten karşısında hayrette, hatta donmuş bir savaşan olarak gösterir. Olup bitenin tam bir bilinci içinde değildir.

Balkan Savaşı Türklerin aleyhinde gelişir. Ailenin en büyük damadı Üsküp’lü Saffet, ülkenin yeni sahipleri Sırların kendilerine yaşama hakkı tanıyacağı kanaatindedir. Bu, yeni tâbiin yeni metbudan kendisine düşmanca davranmamasını beklemek hakkı olarak gösterilir. Karısı Pembe ilk önce babasından düşmana teslim olmamayı öğrendiğini söyleyerek kaçmayı düşünse

3 Hülya Argunşah, Ali Bey’in eserini en trajik şahsı olduğunu söyler: “Rumeli’nin Anası Gülsüm Ana / Beylerin Beyi Ali Bey”, *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit Yayınları, s. 362.

de sakat ayağı yüzünden ve buraları kendi memleketi olduğu için gitmekten vaz geçer. Eserde bir daha onlardan söz edilmez. Yani onlara karşı düşmanca veya dostça davranıldığına dair bir şey geçmez. Radoviçe'deki Cemil Bey ailesi kaçarken, altın isteyen Sırlar tarafından katledilir. Usturumca'da Bulgarlar dehşet uyandırmaktadır. Ali Bey ailesi başını kurtarma telaşı içindedir. Ancak çocukluğu oralarda geçmiş ve Hristiyan taassubu içinde büyümüş Mihail isimli komiteci Bulgar, askerleriyle konağı eline geçirir. Gülsüm Hanım hayıflanınca Mihail onu öldürmek ister, araya giren Ali Bey ölür. Karısı onun göçmen kuş gibi gittiğini söyler. Gülsüm Hanım'ın ailesi en son darbeyi emektarları Koço'dan yer. Koço onlardan altın ister. Gülsüm Ana altınları seferberlikte dağıttığını söyler. Koço altın karşılığında onlara araba at getirir. Kadınlar kılık kıyafet değiştirerek yola çıkarlar. Yağmurun altında yürürler. Zulme uğramış köylerden geçerler. Yolda bu sefer de Rum askerleriyle karşılaşılır. Rıfat'ın eşi Zeynep'i düşman götürür. Babası Rıza Hoca kahırdan ölür. Sonunda Gülsüm, iki kızı ve torunları Usturumca'dan Selanik'e varabilirler. Rıfat'ın İstanbul'da, Ethem'in Arnavutluk'ta olduğunu farz ederler. Selanik Yunanlıların eline geçmiştir. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Haşim Selanik'te öldürülür. Bir gemi Gülsüm Hanım ve Haşim'in ailesini İstanbul'a getirir. Gemide iken ikinci Balkan savaşının çıktığı haberi gelir. İstanbul'daki arabacı, onlara son durum hakkında bilgi verir. Babıalı baskını olmuş Nazım Paşa ve Mehmet Şevket Paşa suikasta kurban gitmiştir. Göçmenlerin can attıkları İstanbul süt liman bir şehir değildir.

İstanbul'da önce şehir dışına yerleşirler. 93 göçmeni Kazancı Mustafa, Rumelililere acır. Gülsüm bütün geçmişini birkaç cümle ile anlatır. Sadık Hoca isimli yardımsever bir adam, onları Beşiktaş'ta bir tekkeye götürür. Artık hayatları burada geçecektir. Beraber göçtükleri aile fertlerinden bir kısmı İzmir'e yerleşir. Bir zamanlar konağında müreffeh yaşayan, gazeller yazan Gülsüm fakirler için aş pişirir, üst baş onarıp diker hâle gelir. Romanda hazin bir ayrıntı olarak gösterilen, Rumeli'den göç ederken tapularını beraberlerinde getirmek, onlara maddî bir imkân sağlamaz. Edirne'nin kurtuluşuna hep birlikte sevinirler. Ateşin içinden çıkıp geldiklerini, o ateş buraları da sararsa ne yapacaklarını sorarlar. O ara yardım eden Sadık Hoca Kerime'ye talip olur. Kerime reddeder. Kerime yeni bir savaş başlayacağını anlamıştır. İki Alman gemisi gelir. Gülsüm ve ailesi olanları şayialar hâlinde duymaktadır fakat memleket meselelerinde çok hassastırlar. Roman anlatımında Gülsüm ve kızlarının hayatında bir kesinti yapılarak, oğulları Rıfat'ın hayatına geçilir. Rıfat hayattadır ancak iki kesim kavuşamayacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nda Balkan savaşına göre asker-subay toparlanmıştır. Rıfat kaymakam rütbesiyle Çanakkale'ye gider. Tifo olur. Bir çadırda hastalık yüzünden ölmeye razı değildir. Kendisini şehitliğe ulaştıracak kurşunu beklemiştir hep. Haydarpaşa hastanesine götürülür. Kendi diyarlarının elden gitmesine üzülür.

Hızlı bir şekilde zaman geçer. Bilinen tarihî olaylar olur. İstanbul işgal edilir. "Bugünler için mi yaşadık! Bunun için mi sabrettik!" diyen Gülsüm İstanbul işgal edildiği zaman ölür. "Yıkılmaz dağ idim, şimdi tükendim." (s. 264) Asiya ile Ethem'in çocukları o günlerin görgü şahitleri olurlar. Anadolu'da İstiklâl Savaşı yapılır. Beşiktaş'taki tekkede Ziya Dede, Kerime'ye Neyzen Dede'yi hatırlatır. Türkiye'deki değişimler üzerinde dururlar. Kerime, Enver'in şehit düşüğünü

duyar. Tarihî durumlar birbiri ardınca devam eder. Çocuklardan Ahmet simit satar hale gelir. Milli Mücadele zaferle sonuçlanır. İstanbul kurtulur. Bunu da Ethem'in hissetmesiyle verir yazar. Göremez, çünkü gözleri kör olmuştur. Yazar kılıç artığı kahramanlarla tarihi olayların algılanışını verir. Balkan savaşında Ethem ailesini düşünüp de ordudan kaçmamış, görevine devam etmiştir. Adriyatik denizinin olduğu yerde görev yapmıştır. “Düşmanımızı bilemedik. İş işten geçtikten sonra duyuyoruz o öfkeyi.” (s. 274) Ethem, Birinci Dünya Savaşı'nda çöllerde vuruşmuştur. Şeria nehrinin ılık sularına bakmıştır. Orada gözlerini kaybeder. Karacaahmet mezarlığına gelirler. Rıfat'ın, “Balkanların keskin rüzgârı”nın mezarını ararlar. Ancak bulamayıp geri dönerler. Ethem ailesini de bulamayacaktır. Gülsüm'ün kızları Asiye ve Kerime İstanbul'un kalabalığına karışır. Asiye çöpçü olmuştur. Süpürdükçe muharebelerden arta kalan şeyleri, acıları, iniltileri, geçmiş günleri süpürür gibi hisseder kendisini. (s. 280) Bu kadınların başlarına gelenlere tevekkülle katlanmaları, onları gözümüzde yüceltir.

Hilâl Görününce (1984)⁴

Hilâl Görününce başlığı Türklerin sefere hilâl görününce çıkmaları şeklinde tarihî bir alışkanlığa dayanmaktadır. Yahya Kemal'in “Süleymaniye'de Bayram Sabahı” şiirinde “Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor” mısraını hatırlatır. Romanda çekirdek hikâye ve çerçeve hikâye olarak iki kısım vardır. Çerçeve hikâyede aralıklı sahnelerle 1850'li yılların irfan sahiplerinden Felekzede Arif Çelebi'nin sözleri bulunur. O bir nevi tarihin sesidir. Anlatacağı hikâye Kırım ahvaline ve Kırmılı Nizam Dede ile yakınlarına dairdir. Olay, Felekzede'nin ifadesine göre Rusların “güneş ülkesi” dediği Kırım'la ilgili hikâyenin, asıl Batı'da bilinen, bizde bilinmeyen “roman” adlı bir türde anlatılmasına dayanır. Romanda fasılalar hâlinde, destan üslûbuna benzeyen sözlerle Arif Çelebi'nin Kırım Savaşı sırasında Türkiye ve Kırım'da neler olup bittiğini anlatır. Bu defterde Kırmılıların hikâyesini anlattığı gibi yine kendi şahit olduğu olayları; Sinop'un Rus gemilerince bombalanması, Türk gemisinin batırılması, Kırım'ı ziyareti, harp esnasında İstanbul'daki Frenk meclislerine girişi, nihayet Bursa'da sözünü bitirişi dile getirilmiştir.

Çekirdek hikâyenin ana kahramanı Nizam Dede bebekken (18. yüzyılın sonu) Kırım Rus hâkimiyetine geçmiştir. Eserde, Rus idaresinde yaşayan Kırmılıların, varlıklarını ve millî benliklerini koruma mücadeleleri söz konusudur. Millî benliklerini korumaya; gelenekler, mutfak kültürü, atçılık-bıçakçılık, toprağına sahip çıkma, millî bakiyelerine (mimariye) sahip çıkma gibi hususların yanında düşmanla yani Ruslarla çatışma girer. Romanın çekirdek kısmındaki olaylar, Kırmılı Nizam Dede ve ailesiyle çevresindekilerin yaşayış şekilleriyle başlar. 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı ile hareketlenir. Romanda Nizam Dede ve ailesi, yeğeni Arslan Bey, Bahçesaray Eski Yurt'ta, Nizam Dede'nin gelininin ailesi Bahçesaray'da, kızı da eşi ile birlikte Akmesic'e yakın bir yerde yaşarlar. Nizam Dede'nin at ve koyun sürüleri vardır. Bölgede sözü geçen biri olarak, eski Kırım kültürünü özellikle çocuklarda yaşatmak ister. Torunlarına destanlar

4 İstanbul: 1985, Cönk Yayınları, 335 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıya aittir.

anlatır, bilmeceler sorar, Kırım'ın şifahî kültürüyle onları haşır neşir eder. Bu şekilde köklerine bağlı kalmalarını sağlamak ister. Oğlu Giray, toprakla uğraşmasına rağmen, o bölgede okur yazarlığıyla tanınan, saygı uyandıran, Kırım'ın ulemasıyla dost olan biridir. Şirin, Giray'ın eşidir ve Kırım'da emsali bulunmayan bir kadın olarak tanınır. Nizam Dede'nin yeğeni Arslan eşini kaybetmiştir. Serseri bir hayat sürer, yaşlı annesi ile oğlunu ihmal eder. Ancak adıyla müsemma bu şahıs; kahramanlığı, çevikliği, ata binişindeki ustalığı, yardımlaşma-dayanışma duygusuyla, güç-kuvvetinin uyandırdığı saygıyla eski Kırımlı özelliği taşır. Şirin onu evlendirmeye çalışır. Giray, Kırım'ın kurtuluşunu ülkede ilmin yükselmesine bağlar. Frenklerin okudukları ilimleri de öğrenmemiz gerektiğini, mevcut medreselerde akli bilimlerin değil İslamiyat'ın dahi iyi öğretilmediğini iddia eder. Bahçesaray'daki medreseye, kapısının iki yanından sarkan zincirlerin o ilim yuvasını selâmlamak, ilim ocağına girildiğini fark ettirmek için konulduğu için "Zincirli Medrese" denildiği üzerinde durulur. Eskiden dünyanın dört bucağından öğrenciler buraya gelir, ilim kaftanını giyermiş. Bir hazine olan kütüphanesi Moskof istilâsında yağma edilmiştir.⁵ Eserde bu şekilde Kırımlı ulemanın münazaralarına rastlanır.

Romanda her şahıs, bir toplumun ihtiyacı olan unsurların kullanıcıları konumundadır. Arslan Bey kahramandır. Giray ev yapar, yani yerleşiklik fikrine sahiptir. Bahçesaray türbelerinin türbedarını korur, kendi çocuklarını medresede okutmak ister. Giray'ın kayınpederi Feyzullah Ağa, eski hanlar şehri Bahçesaray'da derici-çizmecidir. Bu da Türklerin gelenekten gelen sanatlarından. Nizam'ın, Feyzullah'ın eşleri başta çiğ börek olmak üzere o civarın yemeklerini yaparlar. Eserde atlar önemlidir. Roman at satın almakla başlar. Çora isimli bir atın sahibi olan Nizam Dede, yeni satın aldığı atın adını Dilara koyar. Arslan Bey'in atı Salgır ismini taşır. Dilara isimli atla Arslan Bey'in Salgır'ı çiftleştirilir. Dilara, çok güzel bir attır fakat bir lekesi vardır. Kırımlılar bu lekenin sahibine uğursuzluk getireceği şeklinde bir inanca sahiptir.

Güneş ülkesinin bu güneşli insanları kendi dünyalarında yaşarken şiddetli bir Rus düşmanlığı duyarlar. Romanın bilge kişisi Nizam Dede, Rusiye çarı Nikolay ile birebir cenk etmek isteyecek kadar hayalleri geniş bir insandır.⁶ Oğlu Giray, onun böyle yiğitliklerini çağı geçmiş yiğitlikler olarak görür. "Düşmanını tanımıyor ki... Nasıl dövüşecekmiş?" (s. 35) diye sorar.

Bu insanları en çok endişelendiren Rusya'dan buraya gelip yerleşen Gregoroviç'in, Akmescit civarında çiftlikler kurması, hayvanlarını otlatmak için bölge sakinlerinin topraklarını da toprağına katmak hevesidir. Gregoroviç, Nizam Dede'nin damadı Şahbaz Bey'i sıkıştırmaktadır. Kırım'ın hâkimi Ruslar tabii Gregoroviç'ten yanadır. Romandaki Türklerin birinci mücadelesi, toprağını Rus'a vermemek mücadelesidir. Gregoroviç, Şahbaz Bey'i zindana attırır. Arslan Bey, güreşte hiç yenilmeyecek Boris isimli dev gibi Rus pehlivanını yenerek, bu sporun bize ait olduğunu ispat eder. Şahbaz'ı zindandan kurtarır.

5 Bunun üzerinde *Gözyaşı Çeşmesi*'nin kahramanı Kırım Giray da durur. Dedesi Selim Giray'ın zenginleştirdiği medrese kütüphanesi yağmadan kurtulamamıştır.

6 Bu hâli yazarın sonradan yazdığı *Gözyaşı Çeşmesi* Kırım'da Son Dügün romanının kahramanı Kırım Giray'ın hâllerini andırır.

Romanda Kırımlıların nispeten sakin hayatları zamanla çok hareketli bir hâle gelir. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlılar müttefiklerle Kırım'a çıkarlar ve Ruslarla savaşırlar. Gerçek tarihte de bu dönemde Kırım Türklerine isnat edilen suç, Osmanlılara yardım etmiş olmalarıdır. Romanda, "Karşı" dedikleri Osmanlı'nın zafer kazanması, bütün Kırımlıların istedikleri bir husustur. Buna destek için ellerinden geleni yapacaklardır. Nizam Dede Tepegerman'da bir mağaraya çekilir ve bıçaklar imal eder. Ateşli silahların, buharlı gemilerin kullanıldığı bir çağda düşmana bıçakla hücum etmek zamanını tanımamak demektir. Ancak Nizam Dede, silah yapma zanaatını edinmelerini istediği için bu yola baş vurur. Onun bıçakları evlâtlarının işine yarayacaktır. Nizam Dede Arslan Bey'e Kırımlı'nın Osmanlı'ya yardım etmesini, varını yoğunu ortaya koymasını, ambarlarını, koyununu, atını, arpasını Osmanlı'ya saklamasını tavsiye eder. "Osmanlı içlerine tek tek sızın. Osmanlı'ya kılavuz lâzım, gözcü lâzım." der. (s. 189) Arslan Bey bu tavsiyeler ve kendi düşüncelerinin doğrultusunda Osmanlı'ya yardım etmek üzere savaş kıyametinin koptuğu Alma nehri tarafına gider. Müttefikler karşısında Mençikof'un askerleri dağılmıştır, hatta Arslan Bey ölmek üzere olan bir Rus askerine su verir, onun için ateş yakar. Nihayet Osmanlı askerleriyle karşılaşır. Osmanlı askerleri onu karargâhlarına götürür. Onlardan ölen Osmanlı askerinin Kırım'ın bağrında yattığını öğrenir. Osmanlı subayına nice Kırımlı'nın onların arasına katılmak istediğini, halkın ambarlarının açık olduğunu izah eder. Arslan Bey'in gönüllü katıldığı İnkerman ve Balaklava muharebeleri kazanılır, Ömer Paşa kuvvetleri Gözleve'de düşmanı bozguna uğratar, Sivastapol kuşatılır. Arslan Bey, Gözleve muharebesinden sonra sıkışık kalmış savaş artığı Rus askerlerine saldırır. Beraberinde Kırım köyleriyle kendi memleketlerindeki köyler arasında fark görmeyen Engürülü, Kayserili Osmanlı askerleri vardır. Baskın esnasında, Rusça "Ömer Paşa geliyor" sözüyle Rusları kaçırtırlar, geri kalanın üzerine "yukarılardan kara bir bulut gibi in"mişlerdir. (s. 203) Düşmanı yenerler ve birçok gıda-silah gibi ganimet elde ederler. Arslan Bey'in İnkerman muharebesi sırasında gemilerden mühimmat taşımak şeklinde cephe gerisi hizmetleri yaptığı da görülür.

Eserde kadınlar eş-anne olmanın dışında Kırım'ın tekrar bağımsızlığa kavuşmasında teşvik ettirici olma fonksiyonu taşır. Şirin, kendinden pasif olan eşi Giray'a "azat olmamızı isterim. Kırım'ı Moskof'dan geri al." sözlerini söyler. (s. 241) Giray güzel bir ev yaptırmaktadırlar ama Şirin o evin Rusların karargâhı olmasından korkar. Ancak Şirin'in özlediği ideali gerçekleştirmek Giray'ın elinden gelmez.

Giray biraz da Şirin'in etkisi ve Arslan Bey'e yetişebilmek çabasıyla, harekete geçer. Romanda Yukarı Germencikli İsa Ağa'nın, Yakup isimli "yiğitlikte eşsiz, gözü pek" (s. 254) oğlu Osmanlılara yardım etmek vazifesini üstlenmiştir. Ruslar Yakup'u yakalayamayınca babasıyla annesini mimlerler. Daha çok kalem-kitap ehli görünen Giray onlara ne olduğunu anlamak üzere Yukarı Germencik'e gider. Orada aileye zulüm eden Kossaklar ile çatışır, bir tanesini babasının yaptığı bıçak ile öldürür ancak atı Dilara'yla beraber kendisi de öldürülür. Ölürken Kırım'ın gelinciklerini hatırlar. Arslan Bey bunun intikamını almak ister. "Bir şayia çıkaracağım. Bir Yakup destanı düzeceğiz." (s. 277) diyerek kendisine Yakup süsü verir. Kossakların gözünde Yakup erişilmezlik kazanır. Ruslar onu yakalamak isterler. Arslan Bey ile Hamza Batur adlı bir kahraman Rus

Kossaklarını basar ve kaçırlar. Kossak peşinde koştukları sırada hilâli görürler. Ataları savaşa çıkmak için yeni ayın doğuşunu beklediği gibi onlar da kâfir tepelemek için hilâl görününce hareket ederler. Hilâllerinin batmadığını konuşurlar. Romanın ismi de buna dayanır. Giray'ı öldüren Rus askerlerinin hakkından gelirler. Arslan Bey'in kimsenin bilmeyeceği bu işi gerçekleştirmesinden sonra Ruslar müttefikler tarafından Traktir'de bozguna uğrarlar, Sivastopol düşer. Bunu haber aldıkları kutlu günde Nizam Bey'in köyünde koçlar kesilir, Kuran okunup şükredilir, garipler, yoksullar zenginlerin sofrasına çağrılır. Sivastopol'un ardından bu sefer Türklerin Kars kalesi düşer. Nizam Dede'nin sevinci içinde kalır. Nizam Dede Osmanlılarla müttefiklerinin sadece Sivastopol'a değil bütün Kırım'a girmeleri gerektiğini düşünmektedir. Rus ordusunun yeniden toparlanmasından korkar. Bahçesaray'da bölgenin ileri gelenleri toplanarak Paris Muahedesi'nin maddelerini konuşurlar. Muharebeden Rusya mağlup çıkmıştır. Kars'ı Osmanlı'ya iade edip Tunâdan çıkacak, Memleketeyn yani Eflâk-Boğdan'a karışmayacak, ancak Osmanlılar da Islahat fermanını ilân edecek, Karadeniz'de harp gemisi bulundurmayacaktır. Arslan Bey, bu antlaşmanın Kırım'a neler getireceğini merak eder. Arslan Bey'in korkusu Rusya'nın Kırım'da eskisinden daha fazla zulüm saçmasıdır. Savaşla, Kırım'lıların Karşı'ya bir köprü kurma hayalleri gerçekleşmemiş yalnızca Osmanlı'nın başı dikleşmiştir. Gelecekte Kırım'ın istiklâline kavuşacağını hayal ederler.

Eserde halk arasındaki söyleyişle “Rusiyye” çarı Nikolay yenilgi yüzünden intihar edince, Kırım'lılar çok sevinir. Ancak zamanla tekrar anlarlar ki zulüm Rusların politikasıdır. Kırım'lılar da zulme maruz kalacaklardır. Rus zulmü, eserin iki önemli kahramanını harcayacaktır.

Giray'ın ölümünden sonra Kırım'lı gelin Şirin, Giray'ın amcasının oğlu Arslan ile evlendirilir. Bu ikinci evliliklerinde, karı koca arasında zamanla bir sevgi doğar. Fakat yine günlük hayatlarının sürmesini engelleyen bir şeyler çıkar. Kırım halkını bezdiren Gregoroviç'in Rusların genel zulmü yanında küçük çaplı zulümleri Arslan Bey'i rahatsız eder. Onu öldürmek elindeyken öldürmez. Şirin ve çocuklarının hayalleri bunu engeller. Sonunda Gregoroviç'in azmettirdiği Rus askerleri, muharebede Osmanlı'nın tarafını tuttuğu, Osmanlıya yardım ettiği suçlamasıyla Arslan Bey'i yakalarlar ve onun sürüleceğini söylerler. Eser Arslan Bey'in döneceğine inançla, dönmezse ona benzeyen yiğitler yetiştireceklerine dair inançla sona erer. “Emircan, Bahadır, Nurdevlet⁷ genç birer yiğit olup çıkmışlar, atlarını dörtnala koşturuyorlardı. Geriden gelen atlara, Kırım'ın öteki yiğitleri ve beyleri binmişlerdi. Atların ayakları altında yer sarsılıyor, ortalık nal sesleriyle inliyordu. Kabaran bir deniz gibi uğultularla peşpeşe akıp gidiyorlardı.” (s. 333) Ona bağlı başka bir inanç da hilâllerinin sönmeyeceğine dairdir. Eserin ismine atıfla roman iyimser bir hava içinde biter.

7 Giray'ın ve Arslan'ın o sırada çocuk yaşta olan evlatları.

Ağustos Başağı (1989)⁸

Sevinç Çokum bir Milli Mücadele romanı yazmayı *Ağustos Başağı*'nda dener. Bilinçli ve tarihi bir Anadolu kasabası Söğüt halkının gözüyle, Türkiye'nin işgale uğramasından Mudanya Mütarekesi'ne kadar geçen olayları anlatır. Yazar, Söğüt'ü Ertuğrul'un türbesi orada olduğu için ve Osmanlı'nın temelleri oradan atıldığı için seçmiş olmalıdır. Yahya Kemal, Milli Mücadele sırasında yazdığı "Eğil Dağlar" isimli yazısında; "Ertuğrul'un türbesini yaktıklarını duyanlar Küçük Asya'nın bütün dağlarından yavaş yavaş iniyor, Söğüt'e doğru yürüyor. Bu saat Hüdâvendigâr toprağına doğru, bütün Anadolu'da öyle önüne geçmez bir yürüyüş var;" demiştir.⁹ İşte bu roman, o yürüyüşü en yakın mesafede yapanların yani Söğütlülerin hayatlarından izler taşır.

Ağustos Başağı, erkeklerin ve kadınların romanıdır. Çünkü yazar, savaşa katılan erkekler kadar kadınların da hikâyesini vermek istemektedir. Olaylar Birinci Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde, Kutül-Amerede savaşıyan arabacı Yusuf'un durumu idrak etmesiyle başlar. Yusuf halktandır. Bir taraftan halkla, gençlerle, bir taraftan kasabanın ileri gelenlerinden ipekçi Abdullah Bey, müftü Mustafa Efendi gibilerle temastadır. Mustafa Kemal Paşa'nın arzusuyla Söğüt'te Kuva-yı Milliye kurulur. Adına da Söğüt Ertuğrul Alayı denir. Kasabanın birçok genci oraya katılır ve Ali Fuat Paşa'nın emri altına girerler. Bu gençler Yusuf, İlyas, Osman, Selim, İzzet ve sonra aralarına katılacak olan Necip'tir. Yusuf gördüğü talimden sonra karakol kumandanı olur. Onların Anzavur kuvvetleriyle çarpışmaya girmelerinden sonra roman kısımları, cephe ve cephe gerisi olmak üzere ikiye ayrılır. Kahramanca çarpışan bu gençler kadar kahramanca Milli Mücadele'ye yardım eden Söğüt halkı vardır. Yazar, Milli Mücadele'ye her kesimden insanın katıldığını belirtmek için beldenin bütün insanların hayatlarından bahseder. Burada kadın-erkek, genç-yaşlı ayrımı yoktur. Üstelik kadınlara, yaşlılara daha çok iş düşmektedir. Çünkü genç nüfus savaştadır. Kadınlar arasında en fazla iş gören, Söğütlü bir yörük kadını olan Ayşe'dir. İki öküzün çektiği kağnısına silâh, mühimmat yükler. Onun etkilediği kızların başında Esmâ gelir. Romanın başından itibaren Yusuf ile aşkı süregelen Esmâ, Ayşe Ana'yı, "kaba ellerinden bir yaşama gücü fişkiran" bu kadını tanıdıktan sonra "küçücük penceresinin dışına taşar" (s. 141). Vaktiyle kuzu-keçi otlatan genç kız, zamanla ordu için bez dokur, hatta çeyizini onun için satar. Babası Şemsi Efendi demirci ustasıdır. Sakarya ve Büyük Taarruz'da Polatlıda silah tesislerinde çalışır. Yusuf'un babası İsmail Efendi, araba imalathanesinde çalışır. Kasabanın Çarşı Camii müezzini Efendi Hafız hem Söğütlülerden gelen teçhizatı cepheye ulaştırma işinde çalışır, hem güzel sesiyle ezan, ilahi, mevlit okuyarak askere ve halka manevi inanç kazandırır. Söğüt şenliklerinde yemek yapılan mutfakların anahtarı da Efendi Hafız'ın elindedir. Söğüt Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce yukarılara göç eden halka katılmak istemez. Ertuğrul Gazi'nin türbesini beklemek ister. Kasaba halkının ısrarıyla, zorla kafileye katılır. Zaman zaman iner ve emanetleri kontrol eder. Yeni yetme bir çocuk olan Hikmet'in şahitliğinde Söğüt'e Yunan askerinin girmesi, Ertuğrul türbesinin kepenklerinin kurşunlanması, beldeyi ateşe vermesi anlatılır. "Duman ve alev tarihi örtüyordu, geçmişi... Cilt cilt el yazmalarını, tezhipleri, ebruları... Yörük bayramları,

8 İstanbul: Ötüken Yayınları, 445 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

9 *Eğil Dağlar*, İstanbul: 1966, İstanbul Fethi Cemiyeti Yayınları, s. 147.

cirit oyunları, hidirellezler.. hepsi bu alevlerin gerisinde kalmıştı. (...) Türbeye bir şey olmasın da koca koca konaklar, saraylar yansın isterse... Türbe bu ateşin dışında ve uzağında öylece duruyor. Kesme taşlardan gövdesi tuhaf bir aydınlık içinde. (...) Ateş yakacağı yeri yaktıktan sonra küllendi. Osmanlının eliyle şekil alan Söğüt şimdi yıkık duvarlardan, alevlerin yaladığı, fakat yakamadığı, kara islere bulanmış birkaç cami, dere, tahta köprü, Ertuğrul Gazi türbesi ve bir iki mektepten ibaretti” (s. 254). Hikmet düşmanın Ertuğrul türbesine girmesini engellemeye çalışır ve kafasına dipçik yer. Hikmet ve Efendi Hafız’la oğlunun Ertuğrul türbesine hassasiyeti, Abdülhak Hâmid’in “Merkad-ı Fatih’i Ziyaret” şiirinde Fatih için söylediği: “Durmuş başında bekler bir kavm türbe-dârın” mısralarını hatırlatır.

Yukarıda adlarını verdiğim gençler savaflara bizzat şahitlik ederler. Başlangıçta Söğüt Ertuğrul Alayı, Geyve ve Adapazarı’nı müdafaa edecektir. Müftü bu savaş için canın da iğnenin de verileceğini söyler. Alaya katılan idadili gençlerin istikbal rüyaları vardır. Osman Baytar mektebine gitmek ve çiftlik kurmak ister. İlyas da *Teceddüt* adında bir gazete çıkarmak. Selim çömlekçilik işi yapar. İzzet ve Necip babalarının çiftliğinde çalışır. İlk çarpışılan düşman Aznavur’dur. Yusuf Aznavur’un üstüne giden kıtalar arasındadır. Söğüt halkından Çömlekçi Musa Efendi, Türk halkının birbiriyle çatışmasından hoşlanmaz. İstanbul’un işgali haberi gelince, Söğüt halkı üzülür. Efendi Hafız güzeller güzeli şehrin Fatih yadigarı olduğunu söyler. (s. 119) Yusuf’un şahitliğinde, isyancı tren soyguncuları asılır. O sırada Çerkez Ethem’in adı devleşmiştir. Ancak zamanla Kuva-yı seyyare ile Nizamcılar arasında geçimsizlik olduğunu bu gençler duyarlar. Gediz’e saldırılır. Gediz’i boşaltan düşman geri döner. Selim’in Söğüt hamamında tanıdığı bir efe, Süleyman teslim olur ve Türk müfrezelerine katılır. Söğüt’ün ileri gelenlerinden Efendi Hafız’ın oğlu Veli Gündüzbey takımında siper kazar, askere moral vermek için güzel sesiyle ilahi, türkü, marş okur. Firariler idam edilecekken affedilir. Yusuf bu olayın da görgü şahididir. Gençler Metristepe boyunca yürürler. Kütahya cephesinde Ethem’in kuvvetleri nizamlı ordu ile savaşır. Kardeş kardeşi vuracağı düşüncesiyle İzzet’in ağabeyi Necip nizamlı ordu tarafına geçer. Arkadan İnönü Savaşı başlar. Düşman yedi başlı canavar gibi İnegöl’den, Kocaeli’nden, cenuptan yürür. Söğüt alayı yürümesinden korkmaz. Gündüzbey’i bırakmayacaklarını söyler. Bir gece taarruzu olur, Yunanlılar Gündüzbey köyüne girer. Alaydaki gençler, bir ata kültürüyle o köyü geri almazlarsa, Gündüz Bey’in kemiklerinin sızlayacağını düşünürler. İlyas ve İzzet’in katıldıkları bu savaşta düşmanla aralarında beş yüz metre kalır. Mevziler birbirine karışır, tepeler kaybedilir yeniden ele geçirilir. İlyas gözleri Üç Şehitler Tepesi’ne dikili iken öldürülür. İnönü savaşında yanmış Bozöyük’te Selim ve Seyyit bulunur. Selim’in bağlı olduğu alay güney cephesine gönderilir. Afyon, Aslıhan, Dumlupınar’da süngü süngüye çatışmalar olur. Sakarya Savaşı’na sıra gelir. Yunanlılar çekirge gibi harekete geçmişlerdir. Kütahya Eskişehir muharebelerini kazanırlar. Kütahya, Eskişehir, Afyon elden çıkar. Türk ordusu Sakarya’nın öteki yakasına çekilir. Yollarda göç kafileleri belirir. İzzet, Sakarya Savaşı’nda, ölüm sarhoşluğu yaşar. Mermilerden hangisinin gelip kendisini bulacağını merak eder. Demir kuşaklı bir pehlivan olan, pazıları demirden olan Basri Baba’nın ruhundan yardım diler. Onlara komuta eden mülazım Refik savaşta ölür. Türkler Kartaltepe, Karadağ’a doğru yürüyüşe geçer. Necip coşkunlukla bu yürüyüşe katılır. Türk topları

Kartaltepe'yi döver. Yunanlılar Sakarya'nın batısına çekilir. Necip'in müfrezesi Sakarya'nın karşısına geçer. Düşman ağırlığını batıya doğru kaydırmıştır. Türk kuvvetleri Sakarya kıyılarına sökün eder. Sakarya zaferi kazanılır. Yusuf yaralı sevki işine bakar. Polatlı hastanesinin bahçesinde koltuk değneğiyle İzzet'i bulur. Nihayet Büyük taarruz başlar. Kars'tan toplar getirilir. Selim piyadedir. Onun gözüyle, "Düşman mevzilerine doğru devleşmiş tek bir insan koşmaktadır. (s. 398). Ilık, saran bir Ağustos sabahıdır. Söğütlü gençler, Mustafa Kemal Paşa'nın şahin gözleriyle kendilerini gördüğünü düşünürler. Söğütlü gençlerden Osman süvaridir. Osmanlı'nın kurucusu Osman Bey'i düşünür. Düşmanın üstüne inerler. Takviye gelinceye kadar ümitsizliği yaşarlar. Takviye kolu geldikten sonra düşmanın hücumlarını kırarlar. Selim'in parmakları bütün gece tüfeğinin tetiğindedir. Masal efsane duygusu yaşar. Basri Baba gibi olmak ister. Osman'ın bağlı olduğu atlılar Afyon'a girer. Osman atının üzerinde vurulur. Atı, başında bekler. Onu Yusuf bulur ve gömer. Yunan kuvvetleri Söğüt'ten Bilecik'e doğru kaçır. Söğüt yıkık bir şehir haline gelmiştir. Söğüt halkı memleketine döner. Çarşı Camii'ni temizler. Efendi Hafız ezan okur. Hamidiye, Kuyulu Mescit, Balaban Camii'nden sesler gelir. Selim İzmir'den mektup yollar. Yeni tarihî olaylar, sohbetlerle Söğüt halkına duyurulur. Mudanya'da mütareke imzalanmış. Trakya kurtulmuştur. Savaş gazilerinden İzzet ile Münire ve aşkları eser boyunca bir motif gibi işlenen Yusuf ile Esma evlenirler.

Bu romanda da *Hilâl Görününce*'deki anlatım tekniğiyle karşılaşırız. Oradaki anlatıcı Felekzede Ârif Çelebi'nin torunu Arif Çelebioğlu, arkadaşı Ömer'le birlikte Amcabey ve diğer İstiklal Savaşı gazilerinden öğrendikleriyle bir Milli Mücadele romanı oluşturma gayretindedir. Romanda ağustos ayında başlayan Sakarya Savaşı kazanıldıktan sonra, kahramanlar buğdayların başak verdiğini görürler. "Bir sağnak gibi indik tepelerine. Bu bereketli yağmurun ardı ekindir, başaktır. Geç de olsa o başak taneleniyor kardeşim. (s. 389). Bu sağanak öteki yılın ağustos ayında, büyük taarruzda yağacak, ardı ekin-başak olacaktır. Yani Türkiye kurtulacaktır. Romana konulan ad, bu şekilde açıklanır.

Lacivert Taşı (2011)¹⁰

Lacivert Taşı, Abdülhamid, II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet dönemleri arasında Siirt civarında Tillo ilçesinde yaşayan bir ailenin hikâyesini anlatır. Yazar bu sefer, çok önemli tarihi harekâtın insanları etkilemesi üzerinde durmaz. Ahmet Midhat Efendi gibi geçmişte yaşanan ve sosyal-ferdî tarafı ile ağırlık gösteren bir tarihî hikâye kurar. Roman üç defter hâlidir. Hicret Bey'in notları, oğlu Devran Bey'in notları, evlatlığı Yadigâr'ın notlarından oluşur. Hicret Bey kalabalık bir ailenin reisidir ve kervanlarla şehirlerarasında çerçilik yapmaktadır. Bir küçük Kürt çocuğunu evlât edinir ve ona Yadigâr adını koyar. Pek çok aile hikâyesi gibi yaprak dökümünden sonra kalabalık bir aileden birkaç kişi kalır. Yazar farklı etnik kimlikten insanları olay içine sokarak

10 İstanbul: 2011, Kapı Yayınları, 373 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıya aittir.

Türkiye'nin çok çeşitli görünüşünü vermek istemiştir. Siirtli bir Arap ailesinin bir Kürt çocuğunu evlat edinmesine dikkat çekilir.

Romanın kahramanları Birinci Dünya Savaşı'na kadar tarihî zamandan uzak, donmuş bir zamanda yaşarlar. Diğer tarihî romanlarda kahramanlar, kapsayıcı iktidar değişikliği, savaş, istila, göç gibi hızlı tarihî süreçlerden geçmişlerdir. Burada ise düşmanla karşı karşıya olmak şeklinde tarihî süreç yoktur. Hicret Bey'in arkadaşı, aydın kimlikli Diyarıbekir'li Cerideci Efgan Bey'in tarihî zamanla ilişkisi vardır. Roman kahramanlarına bu zamanda olup bitenleri Efgan Bey haber verir. Abdülhamid'in devrilip yerine İttihatçıların geçmeleri, hürriyetin beklenileni getirememesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, deve kervanlarıyla ticaret yapan, çocuklarını medresede okutan Siirt/Tillo'lu ailenin ilgi alanına kısaca girer. Bu olaylar gündelik hayatlarını devam ettirmelerine engel teşkil etmez. Ancak Birinci Dünya Savaşı, ailenin genç erkeklerinin seferberliğe katılması, şehit olmaları, Sarıkamış faciası, komşu illerin düşman yani Ruslar tarafından çiğnenmesi, Bitlis'in savunması hareketine halkın iştiraki, Ermeni tehciri gibi olaylarla, insanlar tarihî dünyaya uyanırlar. Birinci Dünya Savaşı, o bölgenin entelektüeli Efgan Bey'in yorumuyla verilir. Avrupa devletleri toprağa doyamamaktadır. Yaşlı Osmanlı devletinin topraklarını da ellerine geçirmek istemektedirler.

Yazarın azınlıklara bakışı da dikkate değer. Kahramanlardan Yedigâr, İstanbullu bir esnaf olan Garabet amcayla, şark kargaşalıklarında Ruslara destek olan Osep, Dikran gibilerin başka kişiler olduğunu söyler. (s. 347) Romanın "iyi Ermeniler"i de tehirci Anadolu dışına yollanırlar. Garabet saçları tamamen beyazlanmış olarak Türkiye'de kalmayı başarır. Sarıkamış faciası yaşanan değil, konuşulan bir olay olarak romanda geçer. "Belki de yeryüzünde böyle bir savaş manzarası görülmedi. Geceyi geçirmek, az biraz kestirmek için ne bir ağaç kovuğu ne bir çadır ne bir döşek... Sadece savrulan, yüz yakan, solukları tıkayan kar." (s. 355) Siirt gibi uzak bir diyardan, Çanakkale Savaşı'nda neler yapıldığı konuşulur. Ancak Siirtlilerin esas ilgi alanları Ermeni meselesi, Ruslar tarafından işgal edilen Bitlis vilayetidir. Siirt önceden Diyarıbekir'e dahilken, sonra Bitlis'e bağlanmıştır. Romanda aile büyüğü Hicret Bey'in damadı, Bitlis'i savunurken şehit düşer. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu kumandanı iken Siirt'e gelişi de romanda geçer.

Barış zamanında Siirt/Tillo'lu roman kahramanları medresede akli-nakli ilim öğrenirler, maddi zenginliklerin yanında manevi donanıma önem verirler. Tillo'da medreseden yetişen Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göndermelerde bulunurlar. Bunlar romana manevi bir atmosfer kazandırır. Doğu-güneydoğu Anadolu'nun mistik dünyası belli-belirsiz çizgiler hâlinde romanın içindedir. Kadere tevekkül, rüyalardan gelecekle ilgili bilgiler edinmek, uğur eşyası, kaybını uğurun gidişine yorma, Hz. Hızır'ın oralardan geçmesi... din ve inanç dünyası içinde yer alabilir. Ahlâkî sözler önemli yer tutar. "Kötüye iyiyi öğretin ki ikisini karşılaştırıp birbirine benzemediklerini fark etsin" (s. 292). Eserde ticaret ahlâkına çok önem verilir. Hicret Bey'in oğullarından Devran yazar ve araştırmacıdır. Bu medreseler diyarında, oranın ilmi ve manevi havasından nasibini almış bu genç, *Çerçiler ve Yaymacılar* diye bir eser yazar. Bu da Diyarıbekir'de Efgan Bey tarafından basılır. Başka kitapları da vardır. Mevlana'nın *Mesnevi'si* ile Sultan Memduh'un *Mesnevi'si*ni mukayese

eden bir kitap hazırlar. Öteki kardeşlerinden Tutku iyi bir rasatçıdır, yıldızların haritalarını çizer. Daniş Hoca'sı ile birlikte ilmi bir geziye çıktığı sırada, yol kesen haydutlar tarafından öldürülür. Haydutlar bulunur ve cezalandırılır. Ama yine de Devran'ın sıkıntısı geçmez. Tillo'da duramaz. Kardeşleri nakışçı Alaca ve Gurbet ile İstanbul'a gider. Orada önce saray tablacısı, sonra Bayezit kütüphanesine memur olur. Sonra da Birinci Dünya Savaşı'nda o ve kardeşi Alaca söylenmeyen bir cephe de şehit düşer.

Baba ölümü, kardeş ölümü gibi aileyi sarsan acılar romanın ayrıntılarıdır. Yazarın anlatmak istediği geçmiş dünya bu ayrıntılarla canlanır. Kiler, mutfak, ev eşyası, yiyecekler, düğün, cenaze, kervan, sohbetler, damda yatmalar ... Yirminci yüzyılın başındaki bir doğu-güneydoğu Anadolu hayatı gözlerimiz önüne serilir. Kervanlar hakkında Yedigâr'ın ağzından şöyle denir: "Bu cesur ve fedakâr adamlar, hayvan taşımacılığının unutulduğu demlerde seyrek olarak hatırlanacaklardı. Çünkü ilerde yurdun her tarafını ören demiryollarının ve diğer araçlar için açılan kara ve hava yollarının ulaşımı kolaylaştırması, mesafe ve zamanı kısaltması geçmiş zaman yolculuklarının üzerine adeta kum serpecekti. O yolculukların gelişmiş tekniğe karşılık daha farklı, zengin hayal ve hikâyeleri vardı. (...) Zorlu yolculuklarında gösterdikleri dirençle hiçbir zaman karşılıklarına ne çıkacağını bilmeden o bilinmeyi sırtlayarak yol almaları ile bu meçhul kahramanlar hatırlanmalıdır." (s. 335) Yedigâr, onlar için yol taşları dikmenin gerekli olduğunu söyler. Siirt'ten İstanbul'a deve, at ve katırlarla gitmek kahramanların nazarında birer "macerâ"dır. Kahramanların şahitliklerine göre, Üsküdar semtinde kervanların konakladığı bir kervansaray vardır. O kervanlara zıt olarak yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'daki tünel ve tramvaylar, kervana alışmış şahıslar için çok şaşırtıcıdır.

Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün (2016)¹¹

Tarih, bu romanlar arasında en çok *Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün*'de hâkimdir. Yazarın bu romanda yapmak istediği zor bir iştir. Bir taraftan tarihin büyük bir âşık olarak gösterdiği Gözyaşı Çeşmesi'nin banisi Kırım Giray Han'ın deruni hayatını, diğer taraftan onun son salâhiyetli Kırım hanı olma tarafını işleyecektir. Ülke idare eden, savaş yapan yahut diplomasiyle meseleleri çözmeye çalışan bir devlet adamının tebaasıyla ilişkilerini, Osmanlıyla, düşmanla ilişkilerini ele alacaktır. Romantik bir âşık ile realist bir devlet adamını aynı insanda birleştirmek kolay değildir. Sevinç Çokum romanının sonuna koyduğu notlarda şunları söyler: "Hazır elimle koymuş gibi bulduğum bir öykü olmaması, tam da bana göreymi, ben arayacak bulacak veya bulamayıp ne olması lâzım geldiğini düşünecek böylece savaşa savaşa romanı ortaya çıkaracaktım." (s. 463) Aşk konusunda elinde Gözyaşı Çeşmesi gibi bir kaynak vardır ama ayrıntı yoktur. Yazar Kırım Giray ile Dilara Bikeç'in birbirini çok sevdiğine dair sanatkârca bir sezgiye sahiptir. Romanı da bütün siyasi-tarihî meselelerine rağmen aşk romanı olacaktır: "Büyük sevgilere duyduğum hayranlık yolunda yazılmış bir romandır *Kırım'da Son Düğün*" (s. 463). Böylece yazar roman olduğunu

11 İstanbul: 2016, Kapı Yayınları, 464 s. Yazıdaki alıntılar bu baskıya aittir.

unutmadan tarihî atmosferi verdiğini, bir aşk hikâyesini tarihî atmosfere yerleştirmeye çalıştığını söylemek ister.

Kırım Giray Han, hasta yatağında geçmiş aşkını ve hayatının bazı safhalarını hatırlar. Kırım Giray Han ile Leh kızı Maria arasında büyük bir aşk meydana gelir. Yaşlı Kırım Giray Leh kızı Maria'yı Burkan Ağa'nın obasında görür. Kendisini Han kimliği olmadan soylu biri olarak tanıttığı bu görüşmede kızı beraberinde götürür. Bahçesaray'da han kimliğini açıklar ama kızı hemen haremine dâhil etmez. Süt annesi Tefek Hanım'ın terbiyesine verir. Maria Leh kimliğini yavaş yavaş geriye atar. Dilde, davranışta, giyim kuşamda Tatarlaşır. Kırım dilinde türkü söyler hâle gelir. Han, kızın eski güzel alışkanlıklarını unutmamasına izin vermez. Mesela kıza klavsen hediye eder. Maria ülkesini çok özleyince Lehistan'a gitmesine izin verir. Fakat o sınır boyundan geri döner. Han, Dilara'ya Bahçesaray halkının katıldığı bir düğün yapar. Yeni adı ve ünvanı Dilara Bikeç olan Maria, eşinin Kırım'dan Lehistan'a Kırımlı tüccarları korumak için bir sefer düzenlemesini hoş görmez. Ancak han, haremindeki kadınların ait oldukları soyların lehine telkinlerde bulunmasına izin vermez. Sefer, Lehlilerin tazminat vermesiyle bertaraf edilir. Han Bahçesaray'a, sarayına ve Dilara Bikeç'ine geri döner. Dilara Bikeç hamileyken hastalanır. Hanın bütün özenlerine rağmen karnındaki bebeği kaybeder ve ölür. Tefek Hatun'un telkinleriyle han soruşturma yaptırır. Saraydaki eski gözdelerden Zarema'nın Dilara'yı zehirlediği anlaşılır. Zarema intihar eder. Han karısının ölümünden dolayı derin bir üzüntüye düşer. Gözyaşı Çeşmesi'ni Maria'nın mezarının yanında inşa eder. Su her akışında, gözyaşları akustığı uyandırır. Han İstanbul tarafından görevinden azledilir. Rodos'ta ve Burgaz Pınarbaşı çiftliğinde dört yıl sürgün hayatı yaşar. Sonra eski görevi geri verilir. Maksut Giray'ın yerine yeniden han olarak Kırım'a döner. Yaptığı son seferde, Rusya Ukranya'sına doğru çok ağır kış şartlarında yola çıkar. Han düşman kadar tabiatla savaşı kazanır. Baserabya bölgesindeki Kavuşan isimli Türk şehrine bir fatih olarak geri döner. Ancak hastalanır. Hastalığı sırasında kendisini Scipilo isimli bir Rum doktor tedavi eder. Bu doktor, aslında Rus casusudur. İlaç yerine zehir verir. Han ölür. Ölmeden önceki son sözü Dilara Bikeç olur.

Kırım Giray Han'ın âşık kişiliği romanın temelini oturtulmuştur. Yazar aşkın mutluluğunu veya yasıyla başbaşa kalmışlığını anlatırken, tarihten uzaklaşır. Ancak insanın iç gerçeğine de yaklaşmış olur. Yazar Maria'yı, kendisini seven erkeğin gözüyle anlatmıştır. Kızın kendi duygu-düşüncelerine fazla yer vermemiştir. Yazar, hanın ona sevgisini küçük ayrıntılar hâlinde göstererek bu aşk hikâyesini romanlaştırmaya çalışır. Han, her şeyden önce seven bir erkektir: "Tanrım! Mutluluğum o kadar güçlü ki serinkanlı görünmek ve içimdeki deli denizi susturmak için büyük güç harcıyorum." (s. 329) Eserde yazar Han, Maria ve Zarema arasında bir aşk üçgeni meydana getirir. Bu üç kahraman Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi"nde de yer alırlar. Zarema hakkında Puşkin "Gönül avlayan gözlerin / Günden duru, geceden siyah" ifadesini kullanır.¹² Yazar da romanda Zarema'nın gözlerinin ve saçlarının koyuluğundan bahseder. "Ben tutku için geldim dünyaya." der Zarema. Romanda Maria genç-saf bir kız olarak gösterilirken, Zarema

12 Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi" şiirinin tercümesi, Azer Yaran tarafından yapılmıştır.

olgun bir kadın olarak gösterir. Zarema, başta sütüne olmak üzere bütün kahramanların antipati duydukları bir şahıstır. Puşkin'in şiirinde Maria'nın ölüm sebebi anlaşılmasa, ancak Zarema prenses Maria'nın can verdiği gece kuyuya atılarak öldürülür. Puşkin bu ölümü oryantalist bir görüşle doğuya has despotizmin vurgulanması olarak gösterir. Romanda Zarema hançerini karnına saplayarak canına kıyar. Yani yazar, Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi"ndeki aşk hikâyesine çok fazla itibar etmemiştir. Dilara setli bahçeye gömülür. Mezarın yanına Ömer Usta isimli İranlı bir taş ustasına çeşme/selsebil yaptırılır. "Seni kimse unutturamayacak Dilara. Usta öyle bir çeşme tasarlasın ki benim yerime mermer ağlasın ve gözyaşlarım o kurnadan o kurnaya ses vererek damlasın." (s. 380)¹³ Bu selsebile daima taze iki gül bırakılır. Puşkin de "Bahçesaray Çeşmesi" şiirinde şöyle der: "Ve anısına bahtsız Mariya'nın / Mermerden bir çeşme yaptırdı, / Sarayın köşesinde yalnız başına ... / Bir yazıt: Yılların kemirmesiyle / Henüz silinmemiş yazısı / Yazıtın yabancı hatları ötesinde / Mermerde şırıldıyor su. / Ve soğuk gözyaşlarının çisesiyle / Damlıyor asla susmaksızın. / Böyle ağlar yas günlerinde / Bir ana savaşta düşen oğlu için. / Genç kızları bu ülkenin / Eskinin söylencesini öğrendiler, / Ve kederli anıtına o devrin / Gözyaşı çeşmesi dediler."

Hanın ve Dilara Bikeç'in kıyafetleri de eserde önemli yer tutar. Romanda anlatıcı şahıslardan birinin sütüne Tefek Hanım olması, bu kıyafetlerin ayrıntılı tasvirlerine yol açar: Kaftan, yelek, sorguç, samur börk, mücevher, soğuk havada ayı kürkü romanda geçen kıyafet unsurlarıdır. Sarayın hayvanları da saraya yakışır şekildedir. Çengel ve Uçkun adında doğan kuşları, Sonbahar yelesi ve Canay isimli atlar, Yımırta isimli köpek kahramanların dünyasına karışmıştır. Ayrıntılar kıyafetleri vermek kadar, sarayda kullanılan odaları ve dekorunu vermektedir. Bahçesaray'da hanların ve eşlerinin odaları anlatılır. Dilara, Bilmece Odası'nda yatar. Altın odada klavseni bulunur. Görüş Salonu da sarayda müzakere odasıdır. Yaz çardağı saray bahçesindedir. Kırım Giray'ı sarayda, sevdiği kız için odalar inşa ettiren bir bani durumunda da görürüz.

Romandaki Han tarihteki gibi çok yönlü, kültürlü bir adamdır. Devlet adamı, asker ve âşık vasıflarını hiç aksatmadan sürdüren hükümdarın sanattan zevk alan tarafları vardır. Bir Leh ve bir Macar musiki ustası, biri kemancı, diğeri flütçü iki usta, sık sık konserler verir. Kırım Giray Fransız diline ve kültürüne ilgi duyar. Sarayında Molière'in oyunları sahneye konur. Baron de Tott ile Moliere üzerine konuşur. Dilara Bikeç'e de okuması için *Gil Blas* romanını verir. Rusça, Lehçe, Fransızca da bilir. Resim yapar. Oğulları da yabancı dil bilirler. Hükümdarın çok kültürlülüğe açık olduğunu gösteren ayrıntılardır bunlar. Han, vatanının her şeyini sever. Elma, şeftali, böğürtlen... böyle severek yetiştirdiği ve yediği meyvelerdir. Aynı zamanda bir gurmedir. Hem lezzetli yemekleri yemesini sever hem de mutfağa girip yemek yapar. Maria / Dilara Bikeç'e kendi yaptığı yemekleri yedirmekten zevk alır. Yemek adları bakımından eser zengindir. Han Kırım kadar Osmanlı ve Fransız mutfağını bilir. Fransızların sevdiği enginar bitkisini fideler halinde diktirir. Mutfağını sebze açısından zenginleştirme çabasındadır.

Hanın uykusunu kaçırın hususlardan biri, yüksek rütbeli devlet ricalinden, ulemadan bazısının hasımca davranmalarıdır. "Kırım Hanlığı biraz zayıflayacak olsa bir iki dirayetsiz

13 Gerçek hayatta Kırım Rusların eline geçince Katerina, çeşmeyi mezarlık başından söktürüp saraya getirir.

adamın tahta gelmesiyle onu bunu gammazlayıp fitne ürete ürete en nihayet Rusya'nın işini kolaylaştıracaklardı.” (s. 357) Han bu adamları bilir, onlara nasıl davranacağı, kendisi için rahatsızlık konusu olur. Hanın Rus elçisi ile sık görüşmesi han soyundan sonra en asil aile olan Şirin Beyleri ve ulema tarafından hoş görülmez. Sonunda Nikiforov'un casusluk yaptığı anlaşılır ve sınır dışı edilir. Rodos'a sürgüne gitmeden önce han, Nikiforov ile son görüşmesinde artık ancak savaş meydanlarında karşılaşılabileceklerini söyler. Rus Ukranya'sına sefere çıkınca kazanacakları ganimetleri askerlerle eşit bölüştürür. Han ilkeli ve sertliklerinin yanında merhamet ve vicdan duygusuna sahip bir idareci olarak gösterilir. İdam edilmesi gereken bazı suçluları bile acımasız bir han görünümü vermemek ve insanları kazanmak adına affeder. Küçük suçlara karşı daha bağışlayıcıdır. Kitabında gaddarlık, haksızlık yoktur. Dilara Bikeç aniden ölünce büyük acısını çekerken, böyle bir cezaya çarptırılmasının hangi kötü-haksız hareketinden dolayı olduğunu kendi kendisine sorar. İdareci bu bakımdan, ecir ve cezasıyla daha fazla sorumluluklarla karşı karşıya gelmektedir. Sefere çıkmak, düğün yapmak gibi büyük işlerin arifesinde kırdığını bildiklerinin gönlünü alır. Halk arasında onlardan birisi gibi davranır. Onların çeşmesinden, onlar gibi su içer. “Halk gibi adam” (s. 69) sözü han için söylenir. Yazar han merkezli merasimlerde kalabalıkları anlatmakta başarılıdır. Kırım Giray, kuvvetli bir atavizm duygusuna sahiptir. Sarayda işlerin düzgün işlenmesini isterken; “bu sarayda usuller asırlardır saat rakkası ve çarkları gibi işliyor, geri kalınmaz, vaktinden evvel ileriye de gidilemez” (s. 57) der. Bu sözler hanın devlet işlerinde ve sarayın idaresinde aşırıya kaçmadan bir denge gözettiğini gösterir. Savaşta askerlerine ve beylerine hitabında, atalarının aklı bilgiyi boşlamadığını, tevatür, hurafe, mucize beklemeyi reddettiğini söyler. Dedesi Selim Giray'ın, babası Devlet Giray ve ağabeyi Arslan Giray'ın yaptıklarından sık sık bahseder.

Romanda han iki kere sefere çıkar. Birinde Lehistan'a, diğesinde Rus Ukranya'sına. Lehistan'da haydutlar Kırım-Nogay tüccarlarına tasallut ederler. Kırım Lehistan'ı öteden beri korur kollar, Lehistan yıllarca Osmanlı'ya tâbi olup Kırım'ın da himayesindedir. Şimdi bunu hatırlatmanın zamanıdır diyerek Lehistan'a doğru sefere çıkar. Maksadı saldırıya uğrayan tacirleri korumaktır. (s. 346) Leh kızı Maria buna ve bunun kendisine bildirilmemesine kızar. Halkımla savaşmaya gidiyorsunuz diye hanı kınaması karşısında “Kalbinin ipek mendil gibi yumuşamasına izin vermeyecekti han.” (s. 350) Ama yine de meseleleri savaşmadan halledebilmeyi isteyerek ikircikli bir durum içinde kalır. Lehistan seferini Osmanlı'nın da hoş karşılamayacağını bilir. İstanbul'a ve ötesine şunu anlatmak ister: Ülkesine yönelmiş maksatlı ve olumsuz bir hareket, hanın ve Divan heyetinin bağımsızca aldıkları kararlara yani bir engele takılabilmeli. (s. 353) İstanbul'dan elçiler gelir. Nihayet bir hayli çekişmeden sonra Lehistan yönetimi tazminatı kabul eder. Han savaştan vazgeçer, yabancı diplomatları Kavuşan Sarayı'nda sazlı sözlü bir ziyafetle ağırlar. Lehçe nutkunda Cengiz'in onurlu torunları olarak haksızlıkları engelleme vazifesinin kendi uhdesinde olduğunu söyler. Lehistan halkının tümünü suçlu tutmamış, yükümlü ve işi halledecek olanın idareciler olduğunu bildirmiştir. (s. 354) Tezahüratlar içinde Bahçesaray'a geri döner. Kendisini en yürekten karşılayan da Dilara Bikeç olur.

Tarihteki gibi eserde de han dört yıllık bir sürgüne gider. Gidişindeki haşmeti, yazar Tefek Hatun'un gözüyle anlatır. Onu geçiren kalabalıklar, götüren görevli kafilesinin arkasına takılır. O giderken beyler bir isyana kalkışır gibi olurlar. Osmanlı sarayı, Kırım Giray hakkında, "sevilen ve güçlü bir handır. Babasına benzer, lakin daha düşüne taşına, daha temkinli." (437) değerlendirmesini yapar.

Romanın en canlı taraflarından biri Kırım Giray Han'ın Rus Ukranyası'na yaptığı seferi anlatan kısımdır. Çokum'un hayal gücüyle birlikte; tarihe ve Baron de Tott'un hatıralarına¹⁴ da dayanarak yaptığı bu savaş tasvirleri, romana destanî bir boyut verir. Kırım Giray ikinci defa han oluşunda, Ukranya'ya sefer yapacağına dair Osmanlı padişahına söz verir. Böylece Osmanlı'nın Kaynarca Antlaşması ile bitecek uzun savaşının başlangıç safhasına, Kırım Giray da katılmış olur. Dinyeper'in sağ cenahı Lehistan elindedir, sol tarafı ise Rusların. Dinyeper'in sol cenahını geçecek, Rusları tedip edecektir. Hanın endişesi Lehlilere zarar verilmesidir. Yazar yine Tefek Hanım'ın gözüyle ordunun Kavuşan'dan savaşa yürümesini anlatır. "Ordu birlikleri cetvelle çizilmiş gibi düzen içinde sıralanmış olup ne sınırı ne sonu belliydi bu manzaranın." (s. 427) Ordunun önünde han vardır. Sağ ve sollarında veliahtların kuvvetleri yer alır. Üç koldan ayrı istikametlerde yol alıp nihayet belli bir yerde buluşacaklardır. Veliahtların ordusu, sağ ve soldan gelebilecek tehlikeleri önleyerek hanın doğrudan Ukranya'ya girebilmesine destek olacaktır. Süt anne de Baserabyadaki Kavuşan'a hanın yanına gitmeye, ordu erkânını razı eder. Romanda anlatıcılardan biri olan Tefek Hanım saray olaylarının görgü şahidi olduğu gibi, tarihî savaşın da görgü şahidi olur. Romanda bir kahraman olarak görünen Baron de Tott'a Han, savaşa ya da bayrama gitmenin kendisi için aynı şey olduğunu söyler. (s. 426) Han baronu Hotin'e sığınmış soylu Leh beylerine duyuru için yollar. Harita önünde meşveret konularından biri, buz tutmuş nehirler üzerinden nasıl-nereden geçecekleridir. Bug nehri üstünden ilk önce han geçer. "tarafın hedefi olmamak için atının üstünden karnına doğru yan yatıp hayvanı sürmeyi nasıl başarıyorsa, buz üstünden geçmenin inceliklerini de bellemişti. (...) Suyun ve donmuş nehrin dilini, ne zaman taşacağını, ne zaman diş gıcırdatacağını, ne zaman incelik kırılacağını sezebilecekti insanoğlu. Doğanın uysal yanı, şefkati ve öfkesinin ölçüleri iyi bilinmeliydi bir kumandan tarafından." (s. 431) Baron, hanın ayak başparmağındaki iltihabı patlatarak onu rahatlatır. Han askerlerine hitabında, savaşın bilgi, akıl, oyun oluşturmak olduğunu tekrarlar. Buza karşı mücadelede aklın kestiği ölçülerde hareket etmesi gerektiğini söyler. İnsana benzettiği ordusunu yedi kola böler, akıncı birliklerini öne sürer. Öncü akıncılar cesur, yaman adamlardan seçilir. Gövde asıl ordudur. O, bütünlüğünü korudukça düşman, onun kuvvetini anlayamaz. Düşmana son darbeyi vurmak için gönüllü akıncıları geriden izleyip kollamak vazifesi, bu ana gövdeye düşer. Gövde yavaş hareket ederse akıncılara yetişemeyeceklerdir. En yakınlardan itibaren ordu Kırım Giray'a itaat eder. Bu harekette serdengeçti Osmanlı Türkleri, Kırım Tatar akıncılarını izler. Kırım Giray, Osmanlı sipahilerinin akıncıların arasına katılmasını istemez. Onlara padişahın gönderdiği adamlar olmaları sebebiyle katlanmaya çalışır. Osmanlı serdengeçtilerine güvenir, sipahilerine güvenmez,

14 Baron de Tott, *Türklere ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Tercüman 1001 temel eser yayınları, s. 121-235. Yazar, Baron de Tott'un hatıralarında kısa-kesif verdiği savaş tasvirlerini sanatkârane bir şekilde bürüyerek vermiştir.

şımartılmış bulur.¹⁵ Balta şehrini yağmada perişan etmişlerdir. (s. 435) “Yağmur bozkır karlarını balçığa dönüştürür.” (s. 440). Bu, onların erken seferberlik hareketine çıkmalarına yol açmıştır. Kırım Giray ölümden korkmaz. “Ölüm kesse yolumuzu ancak ona teslim oluruz, yad yabancıya değil” der. “Ölüm bize düşmandan daha tanıdıktır, zira yazılmış ve emredilmiş bir haldir, karşı durulmaz asla” (s. 442).

Baron de Tott'un hatıralarında da anlattığı gibi¹⁶ Kırım Giray romanda, beyleri ve ordusunu teşvik için bir öncü gibi hareket eder. Sonbahar Yelesi isimli atına biner. Şalını çenesinin altına çeker. Atını zora karşı süreceğini, kendisiyle gelmeyenin buza yenilip korkakça öleceğini söyler. Kafile kendisine katılır. Rüzgâr duvarlarıyla göğüs göğüse çarpışarak yol alırlar. Ancak işler her zaman böyle yolunda ve hakkaniyetli yürümektedir. Sultan ve mirzalar Acamka civarında bir köyün manastırını istemeden tutuşturur ve oraya sığınan halk içinde ölür. Sadrazamın gönderdiği sipahiler de baş keserler. Han beylerine, mirzalarına, serdengeçtilere, sipahilere hitap eder. Töresinde baş kesmek yoktur, Rus tutsaklara eziyet edilmeyecektir. Stratejik açıdan önemli olan Saint Elizabeth kalesi yakınlarına varırlar. Ordu yorulmuş, tükenmiştir. Giray üç yüz gözü pek gönüllü seçilmesine karar verir. Kırım Giray'ın herkesçe ustalıklı bir savaş taktiği olarak övdüğü oyun başarıyla sonuçlanır. Öncüler kaleden tutsak, yiyecek, yakacak malzemelerle döner. Ormanlık bir kasabanın yakınlarında han, keşfe çıkmak ister. Adamları da peşinden gelir. Birkaç Rus ile karşılaşır ve vuruşurlar. Nara atmalarla, düşmanı az olan çok olanın yardıma gelmesiyle klasik bir vuruşmadır bu. Han ve Kırımlılar kazanır. Savaş da Kırımlıların lehine sonuçlanır. “Kırım ordusu Rusya'nın güneyini hırpalamış, onun başarılı akınları, onun açtığı yollardan Osmanlı kuvvetleri Özi ve Turla nehirlerinden geçerek ilerlemeye başlamış, neredeyse Petersburg'da ihtilal olacaktı” (s. 455).

Bu başarılarından sonra Kırım Giray ve ordusu Bender şehrine girer. İki taraf top atışlarıyla birbirini selamlar. Hanın ordusunun ihtişamını yazar anlatır: “Sanki bütün Kırım Hanlığı'nın toprakları, bütün bir Rumeli yürüyor gibi. Ve sanki o buz tutmuş nehirler erimiş, benliğine kavuşmuş da Tuna, Prut, Turla, Özi, Aksu, İngul hep beraber akıyorlardı” (s. 451). Bender'de zafer, büyük bayram hâlinde ziyafetler, havai fişekler ile kutlanır. Ordu sonra Baserabyadaki Kavuşan'a döner. Hanın sadık müzisyenleri gelir. Onları gördüğünde, karlı seferlerde hatırladığı gibi Dilara aklına gelir. Çıgan havası, ağır, lirik bir parça, arkadan oynak hava barış geldiğini haber verir. Tuvuş Bey ve diğer subaylarla savaşın bir değerlendirmesini yapar. Han çok yorulmuştur. Kabuller, tebrikler, ziyafetler ile bir an olsun dinlenememiştir. Halka eliyle yemek de dağıtan han bitkinleşir ve ateşi çıkar. Han, Osmanlı'nın Kırım olmadan yukarılarda tutunmasının mümkün olmadığını bilir. Katerina'nın Kırım'a girmesi önüne set çekecek tek kişinin kendisi olduğunu söyler. Hotin'e Osmanlı sadrazamı değil orayı avucunun içi gibi tanıyan Kırımlıların gitmesini ister. Bunlar ölümünden önceki son düşünceleridir.¹⁷ Son seferi sırasında Osmanlı ordusu ile

15 Sipahiler hakkında Baron de Tott'un hatıralarında da olumsuz hususlar vardır. Bir kısmı tumar sahibi olabilmek için Müslüman olduklarını açıklarlar. (*Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, s. 197)

16 *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, s. 204-205.

17 *Cevdet Tarihi*'nin başlarında, bu sefer hakkında ve Kırım Giray hakkında olumlu hükümler vardır. Muhsinzade

Kırım ordusu her zaman uyum içinde bulunmamıştı. Bu da iki ülkenin giderek birbirinden uzak düşeceğinin işaretidir.

Sonuç

Sevinç Çokum, tarihî eserlerinde Türk tarihinin birkaç dönüm noktasını ele almıştır. Rumeli'nin elden çıkmasıyla ona takaddüm eden Türklere yönelik tedhiş yılları, Türklerin kanayan bir yarası olmuştur. İlk romanı *Bizim Diyar* bu duygular etrafında yazılmıştır. Kırımlıların 18., 19. ve 20. yüzyıllarda başına gelenler, tarihe acı boyutlar ekleyen insanlık dramlarıdır. İstiklâl Savaşı'nı anlattığı *Ağustos Başağı*'na iyimserlik hâkimdir. *Lacivert Taşı*'nda konu geçmişte cereyan etmesine rağmen, tarih sonlara doğru önem kazanır. Eserde kervanların olması, romana eski zamana has özellik katar. Yazar, tarihin sesini mekânla da vermek istediğinden, medreselerden, oradaki eğitim-öğrenimden bahseder. *Hilâl Görününce* hakkında, “araştırmayı, incelemeyi seviyorum. Kaybettiğimiz topraklarda bu romanlar vasıtasıyla dolaştığımı hayal etmek güzel bir duygu.” der.¹⁸ Yazar, ailesinden duyduklarını hayalleriyle birleştirdiği gibi bol miktarda araştırma yapmıştır. İkinci Kırım hikâyeli romanında, *Ağustos Başağı*'nda, *Lacivert Taşı*'nda yazarın Kırım, Söğüt, Siirt taraflarını ziyaretlerinin intibaları açıktır. Özellikle *Ağustos Başağı*'nda İstiklâl Savaşı'nın bakiyesi gazilerle konuşmuş, hikâyelerini dinlemiştir. Çeşitli tarihler, edebî eserler, hatıralar, folklor malzemeleri faydalandığı eserlerdir. *Hilâl Görününce*'de, *Gözyaşı Çeşmesi*'nde yer alan edebî metinler, yazarın başvuru kaynaklarının çokluğunu gösterir.

Yazar, *Hilâl Görününce*, *Ağustos Başağı* gibi romanlarında yeni teknikler dener ve üst kurmaca-çekirdek metin karkasından faydalanırken, romanın nasıl yazıldığına dair ifadeler kullanır. Romanlarında tarihi hem fikirden yola çıkarak ele alır, hem de roman sanatının temeli olan ayrıntıları işlemekle¹⁹ romanlarını dokur. Romanlarında fikir, değişik tarihlerdeki ve coğrafyalardaki Türk dramını canlandırmak arzusundan çıkar. Tarihî atmosferi vermeye çalıştığı ayrıntılar, eserlere tarihî olduğu kadar, bugün de geçerli olmaları açısından güncel bir boyut

Mehmet Paşa isimli sadrazam, sınırları gerektiği gibi istihkâm edip Rusya'ya harp açmayı ertelemeyi isterse de devletin ileri gelenleri sadrazamı III. Mustafa'nın gözünden düşürürler. 1768'de Rusya üzerine harp ilan edip “cism-i devlete bir büyük yara açtılar. Nizamsız asker muallim ve muntazam askere mukavemet edemediğinden Ordu-yu Hümayunda za'f ü perişani suretleri nümâyan olur. Kırım Giray Han, Rusya memâlikini nehb ü garet etmiş ve beri taraftan dahi asakir-i İslamiye'den birazı Özi Suyu'nu geçerek Rusya'yı haylice sıkıştırmış ve sonra serdar-ı ekrem ordusu dahi Hotin tarafına gelerek ve Turla üzerine cisr inşasıyla asker imrar ederek ilerlemeğe başlamış idi. Ve hatta bu havadis Petersburg'da îras-ı hevl ü dehşet ederek az kalmıştı ki sebeb-i ihtilal olayazdı. Lakin Kırım Giray Han vefat edip halefi ise gevşekçe olmakla anın yerini tutamadığından ve o sene mevsimin gayrı olarak nehirler çuş u huruşa gelip asakir-i İslamiyeyi birkaç kısıma tefrik ve mühimmatı telef ettiğinden Rusyalular bu halden istifade ederek asakir-i İslamiye'yi Tuna'ya doğru bir hayli takip etmişlerdir. (...) Hele Kırım Giray'ın vefatından Rusyalular hayli istifade etmişlerdir.” (Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara: 2013, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 87-88) Tarihte birkaç satırla geçen bu olay, Sevinç Çokum'un romanında sayfalar boyunca devam eder.

18 “Sevinç Çokum'la “Hilâl Görününce” Üzerine Bir Konuşma, Konuşan: Servet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, nu. 128, Haziran 1984.

19 İnci Enginün Sevinç Çokum'da ayrıntıların nitelik-nicelik bakımından önemli yer tuttuğunu “Sevinç Çokum'da Ayrıntıların Önemi” isimli bildirisinde belirtmiştir. (İstanbul, Türk Yazarlar Birliği Sevinç Çokum Oturumu, 14 Aralık 2018)

katar. Yazar gelenekler, iyilikler, aşk, aile sevgisi gibi konuları somut maddi kültürün unsurlarıyla birleştirir. Ancak onun, konusu Kırım'da, Rumeli'de, Söğüt'te geçen tarihî romanları ile konusu İstanbul'da yahut Avustralya'da güncel hayatta geçen romanları arasında, ayrıntıları ince ince işlemek bakımından büyük bir fark yoktur. Günlük hayat nasıl yansiyorsa tarih de ayrıntıyla öyle yansır. Eserlerin zevkle okunmasında, ayrıntıları bütüne bağlamasının rolü vardır.

Yazılış itibariyle konular-fikir geçmiş zamandan alınır. Yazar o geçmiş içindeki geleceğe de yer verir. Gelecek *Hilâl Görününce*'de parlak gösterilerek eser biter. *Ağustos Başağı*'nda savaştan sonraki gelecek düşünüldüğünde, "büyüklerimiz bilgilidir ama milletin de irfanı vardır. İnşallah o irfana başvurulur (s. 412) denilir. Yazar *Bizim Diyar*'da, *Hilâl Görününce*'de kahramanlarını eserin fikir yapısını oluşturan belli düşüncelerin temsilcisi olarak canlandırır. Sohbetler, münakaşalar, davranışlarla bu temsilcilik kendini belli eder. Böylece çoğulculuğa baş vurmuş olur. Geleneklere, geçmişin değerlerine bağlanmaya olumlu bakar. *Ağustos Başağı*'nda İstiklâl Savaşı, komutanlarla sıkı bir beraberlikle bir halk hareketi olarak yorumlanır. Bu halk kendi değerlerine, özellikle tarihine çok bağlıdır. İstiklâl Savaşı için Söğüt'ü seçmesi de kanaatimce bundan dolayıdır. "Söğüt" kelimesi tarihî çağrışımlar uyandırır. Son tarihî eserin *Kırım'da Son Düğün* adını taşıması, Kırım Giray'ın ölümüyle ülkenin Ruslar'ın eline geçeceğinin işaretidir. Son mutlu olayların, Kırım Giray'ın hanlığı sırasında olduğu izlenimini uyandırır.

Yazar metinlerinde, tarih duygusunu vermek için mahalli dilden kelimeler kullanır. Lacivert *Taşı*'nda zaman zaman *Çerçi* Türkçesiyle bazı sözlerin geçmesi, arkaik bir dil kullanılması, yazarın eski atmosferi ve eskiyi kafamızda canlandırmak istemesinden dolayıdır.

Kaynaklar

- Argunşah Hülya, "Rumeli'nin Anası Gülsüm Ana / Beylerin Beyi: Ali Bey", *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit yayınları, s. 455-468.
- "Sevinç Çokum'un Kırım Romanı: *Hilâl Görününce*, *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit yayınları s. 469-472.
- "Ağustos Başağı", *Tarih ve Roman*, İstanbul: 2016, Kesit yayınları s. 473-478.
- Bakhtin Mikhail, *Karnaval'dan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çeviren: Cem Soydemir, Hazırlayan: Sibel İrzık, İstanbul, 2001, Ayrıntı Yayınları.
- Beyatlı Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, İstanbul: 1966, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.1, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara: 2016, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çokum Sevinç: *Bizim Diyar*, İstanbul: 2011, Kapı Yayınları, 280 s.
- Hilâl Görününce*, İstanbul: 1985, Cönk Yayınları, 333 s.
- Ağustos Başağı*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 445 s.
- Lacivert Taşı*, İstanbul: 2016, Kapı Yayınları, 373 s.
- Gözyaşı Çeşmesi Kırım'da Son Düğün, İstanbul: 2016, Kapı Yayınları, 464 s.
- Enginün İnci: "Hilâl Görününce", *Erdem*, C. 2/6, Şubat 1987.
- İnalçık Halil, "Kırım Hanlığı", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 2002, s. 450-458.

- Kabaklı Servet, “Sevinç Çokum’la ‘Hilâl Görününce’ Üzerine Bir Konuşma, *Türk Edebiyatı*, nu. 128, Haziran 1984.
- Kaplan Mehmet, “Bahçesaray Çeşmesi”, *Türk Kültürü*, nu. 223-224, Kasım-Aralık 1981, s. 89-101. (Şükrü Elçin hakkında)
- Tott (Baron de), *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Çeviren: Mehmet Reşat Uzmen, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eserleri, 323 s.